

Abstract

One of the leading factors of the development in civilization is the search for originality. In the literature and the art this search has been bringing the newness and competition. As a result of this inquiry, Muhammad b. Yahya Sibak Fattahi (d. 1448), Persian poet, had been one of those who succeeded to leave behind permanent traces in literature not only in his own but also many others. Fattahi who not only left behind many unique works in shape and content but also got many followers especially by Husn u Dil (Beauty and Heart), an allegoric work, and Shabistan-i Khayal, (The bedroom of imagination), a work based on the word-play and the intrigues of imagination in many cultures, Persian, Turkish and Hindu. His works, especially those two left long lasting reflections on the classical Turkish literature. They have been not only translated into Turkish but also commentaries and the parallels have been created on them. Among those who composed the parallels to Shabistan-i Khayal has been Yusufi, a 17th century Turkish poet. Although Fattahi penned his work only in Persian and as a mixture of poetry and prose, Yusufi answered him by three leading languages of Islamic world, Arabic, Persian and Turkish only in poetry. By this, although he adopted Fattahi's work in shape, he aimed at creating a work richer in the content. The aim of this paper is to study the structure of Shabistan-i Khayal style on which only a few work has been done. First, we will investigate Yusufi's life and works on whom very little is known. And then we will analyze the structure of Shabistan-i Khayal style and its traces on Turkish literature. Finally, we will try to evaluate Yusufi's work on this regard.

Keywords: Fattahi, Classical Turkish Literature, Nazire, Shabistan- Khayal, Yusufi.

Özet

Medeniyetin gelişmesinde en önemli etkenlerden birisi özgünlük arayışı olmuştur. Bu arayış sanat ve edebiyat dünyasında yenilikleri ve rekabeti de beraberinde getirmektedir. Edebiyat dünyasındaki bu arayışların sonucu sadece kendi kültüründe değil farklı kültürlerde de kalıcı izler bırakmayı başaran isimlerden birisi de Fars şairlerinden Muhammed b. Yahya Sibak Fettâhî'dir (ö. 852/1448). Fettâhî ortaya koyduğu özgün tarz ve içerikteki eserleriyle, özellikle allegorik Hüsn ü Dil ve kelime ve hayal oyunlarına dayalı Şebistân-ı Hayâl isimli eserleri ile sadece Fars edebiyatında önemli bir iz bırakmamış, Hind ve Osmanlı sahası gibi farklı coğrafyalarda da takip edilen bir sanatçı olmuştur. Onun özellikle bu iki eserinin Türk edebiyatına önemli yansımaları olmuştur. Bu eserlerin sadece tercümeleri yapılmakla kalmamış onlara şerh ve nazireler de yazılmıştır. Şebistân-ı Hayâl'e nazire yazanlar arasında 17. yüzyıl Türk şairlerinden Yûsufî de bulunmaktadır. Fettâhî eserini tek bir dilde, Farsça ve manzum-mensur karışık yazdığı halde, Yûsufî, İslam dünyasının üç büyük dili Arapça, Farsça ve Türkçe ile kaleme aldığı manzum eseri ile ona karşılık vermiştir. Şair böylece yapı olarak Fettâhî'yi örnek alsada onunkinden daha zengin içerikli bir eser ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu yazının amacı hakkında çok az çalışmanın bulunduğu Şebistân-ı Hayâl tarzının yapısal özelliklerini incelemektir. Burada önce hakkında fazla bilgi bulunmayan Yûsufî'nin hayatı ve edebi kişiliği üzerinde durulacak, daha sonra Şebistân-ı Hayâl tarzının özellikleri ve Türk edebiyatında bıraktığı izler incelenecek ve Yûsufî'nin eseri bu yönüyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fettâhî, Klasik Türk Edebiyatı, Nazire, Şebistân-ı Hayâl, Yûsufî.

¹ Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nin desteği ile gerçekleştirilmiştir.

² Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Denizli.

1. Yûsufî

1.1. Hayatı

Yûsufî hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Onun ve ona atfedilen eserin ismini sadece Kâtip Çelebi (ö. 1657) vermektedir. *Keşfü'z-Zünûn*'daki kayıt, "*Şebistân-ı Yûsufî Manzûm 'Arabî ve Türki'*" şeklinde çok kısa bir ifadedir.³ Kâtip Çelebi burada eserdeki ilk mısramı, "*Yâ bedî'a's-şun' bi's-şun'î'l-bedî'*" da vermektedir. Buradan hareketle onun büyük ihtimale eseri gördüğü söylenilebilir. Şair eserde mahlasını "Yûsuf" şeklinde kaydettiği halde, Kâtip Çelebi'nin onu "Yûsufî" şeklinde vermesi onun eseri fazla inceleyemediğini göstermektedir. Kâtip Çelebi'nin müellif hakkında tatmin edici seviyede bir bilgi vermemesinin sebebi onun bu konuda yeterli bilgi elde edememesi olmalıdır.

Eserin Millet Kütüphanesi nüshasının içinde "*Nezâret-i Evkâf-ı Hümayun*" antetli küçük boyutlu, eski harfli ve kütüphanede "*Fihrist*"⁴ olarak kayıtlı bir yaprak bulunmaktadır. Burada eserin müellifi ve konusu ele alınmakta, Kâtip Çelebi'nin kaydettiği yukarıda verilen bilgiler aktarıldıktan sonra "*Fâzıl-ı muhterem 'Ali Emîrî Efendi ile ettiğimiz istişârede "Yûsuf-ı Sîne-çâk" merhûm olmağ da mümkündür*" denilmektedir. Daha sonra, "*Esâs-ı nüshâ(nın) Köprülü-zâde merhûm Ebu'l-hayr Ahmed Paşa'nın vakf'ı iken "mevcûd kütüphâne defterinde mezkûr kitâbuñ ismi gayr-i muqayyed"*dir denilmektedir. Bu sayfaya sonradan Tahir Olgun'un da eski harflerle ilavelerde bulunduğu görülmektedir. Tahir Olgun burada eserin Yûsuf-ı Sîne-çâk'e (ö. 953/1546/47) ait olmadığını söylemekte ve onun "*15. 'aşr ricâlinden Yûsufî maḥlaşını kullanan Yûsuf b. Muhammed nâmında hem hekim hem şâir bir zâtın olduğunu(n) Keşfü'z-Zünûn*"da gösterildiğini ve "*Câmi'u'l-Fevâ'id isimli tıbbî dâ'ir bir kitâbı bulunduğu(nun) da Keşfü'z-Zünûn*"da kaydedildiğini ifade etmektedir. Kâtip Çelebi eserinde kaydettiği bu eserin müellifi "Yûsufî" ile "*Câmi'u'l-Fevâ'id*"in müellifi Yûsuf b. Muhammed'in aynı kişiler olduğunu söylememektedir. Yûsuf b. Muhammed'in sadece "Yûsufî" olarak meşhur olduğunu kaydetmektedir.⁵ Tahir Olgun'un buradan hareketle *Keşfü'z-Zünûn*'daki "*Şebistân-ı Yûsufî*" kaydındaki bu isimle "*Câmi'u'l-Fevâ'id*"in müellifi Yûsuf b. Muhammed'in aynı kişiler olduğu sonucunu çıkardığı anlaşılmaktadır. "*Câmi'u'l-Fevâ'id*"in müellifi Yûsuf b. Muhammed, Hindistan'da Bâbü İmparatorlarına hekimlik yapan ve edebî eserleri olan bir şahsiyettir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan müellifin eserlerini kaleme aldığı tarihler onun 16. yüzyılın ortalarında hayatta olduğunu göstermektedir.⁶ Hindistan coğrafyasında yaşayan bir ismin Batı Türkçesi ile eser kaleme alması uzak bir ihtimaldir. Kâtip Çelebi'deki bilgilerin Tahir Olgun'u yanılttığı anlaşılmaktadır.

Eserde Mevlânâ ve Mevlevîlik ile ilgili saygı içerikli beyitler bulunmaktadır:

Ḡonceler giye külâh-ı Mevlevî
Oқыya gül şafhasından Meşnevî (İ17a)⁷

³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Haz. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, C. 2, s. 1127.

⁴ Millet Kütüphanesi'ndeki kayıt şekli "AEMNZ1148_fihrist-1".

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C. 1, s. 567.

⁶ Özcan, Azmi, "Mevlânâ Yûsufî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 29, (2004), s. 454.

⁷ Burada verilen varak numaralarında kullanılan (İ) eserin İngiltere, (M) Millet Kütüphanesi nüshasındaki beyitlerin buldukları yerleri göstermektedir.

Bu beyit şairin büyük ihtimalle Mevlevîliğe mensup olduğunu göstermektedir. Adı geçen Fihrist'te Tahir Olgun'un bu durumu dile getirmemesinin sebebi büyük ihtimalle eseri okuma fırsatı bulamamış olmasıdır.

Eseri Sineçâk'e atf eden bir kayıt daha bulunmaktadır. İngiltere nüshasının 2a sayfasında en üstte, "*Şebistân-ı Hayâl li-Yûsuf Efendi eş-şehîr li-Sîne-çâk bâ-ḥaṭṭı Cevrî...*" ifadesi bulunmaktadır. Onun biraz altında bulunan bir yazı karalandığı için okunamamaktadır. Bunun hemen altında üstteki ifadenin tekrar yazıldığı görülmektedir. Onun altında ise iki farklı tarihle iki farklı temellük kaydı bulunmaktadır. İlki, "*Min kütübi'l-fakîr es-Seyyid İbrâhîm Fidâ 'an bendegâni Hazreti Mevlânâ, fi 15 Şaban 1270'*" (11 Haziran 1254) ifadesi bulunmaktadır. Diğerinde, "*Min kütübi'l-fakîrî'l-ḥakîr bende-i Mevlevî Selânîkî İbrâhîm Şafder 'ufiye 'anh, fi sene 18 Teşrîn-i Evvel 309'*" (30 Ekim 1893) ifadesi yer almaktadır.⁸ 3a sayfasında, "*Bihî ḥâk-i aḳdâm-i pâk-i âli 'abâ, bende-i bendegân-ı Mevlânâ, Der'aliyye, 18 Teşrîn-i Evvel 1309'*" (30 Ekim 1893) metni bulunmakta, altında da daire şeklinde tertip edilen ve içinde "*İbrâhîm Şafder 'ufiye 303'*" kelimeleri bulunan bir mühür yer almaktadır.⁹ Burada eseri istinsah ettiği kaydedilen Cevrî, 1595-1600 yılları arası doğduğu tahmin edilen Cevrî İbrâhîm Çelebi (ö. 1065/1654) olmalıdır.¹⁰ Birazdan üzerinde durulacağı üzere eserde Sultan Ahmed I (ö. 1617) için kaleme alınan medhiyenin varlığı, eserin bu tarihten çok önce vefat eden Yûsuf Sîne-çâk'e ait olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Gözden kaçmayacak kadar büyük hacimli olan eser ve onun müellifinin Mevlevî şairleri anlatan Sâkıb Dede ve Esrâr Dede'nin eserlerinde bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca geniş kültür sahibi bir Mevlevî şeyhi olan Tahir Olgun'un da eser hakkında bilgisinin olmaması, eserin Mevlevî çevrelerince bilinmediğini göstermektedir.¹¹

Şair ismini eserde bir çok beyitte "Yûsuf" olarak kaydetmektedir; bu beyitlerin birinde bunu kaydedip kendisini,

Çünkü ey Yûsuf 'alâ remzi'l-ḥayâl
Eyledün bu nazmı hep sihr-i ḥelâl (İ22a)

sözleriyle övmektedir. Şair kendisini hiçbir yerde "Yûsufî" şeklinde tanıtmamaktadır. Eserin müellifinin adının bu şekilde kaydedilmesinin sebebinin Kâtip Çelebi'nin eserinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim eserin Çorum nüshasının iç kapağında Kâtip Çelebi'nin eserindeki bilgilerin kayıtlı olduğu görülmektedir.¹²

Eserin sadece İngiltere nüshasının son kısmında "*Der Vaşf-ı Şulṭân Ahmed*" başlığında mesnevi tarzında uzun bir medhiye bulunmaktadır. Şair buradaki beyitlerde,

Hem Celâle'd-dîn şâh-ı Hind
Daḥî mecmû'-şehin-şâhân-ı Sind
Ḥâşılı şâhân-i iklîm-i cihân
Şehr-yârân-ı pâdişâhân-ı zamân
Âsitânı bendesidür dâ'imâ
Sâye-i 'adlinde eyler ilticâ (İ104a)

⁸ Bk. Ek. I.

⁹ Bk. Ek. II.

¹⁰ Hüseyin Ayan, "Cevrî İbrâhîm Çelebi", *TDVİA*, C. 7 (1993), s. 460-461.

¹¹ Şair ve eserinin Abdülbaki Gölpınarlı'nın Mevlevîlikle ilgili önemli çalışmasında da yer almaması bu düşünceye desteklemektedir, Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953.

¹² Şair eserinde "Yûsuf" mahlasını kullanıyor olsa da şairin adının kaynaklarda "Yûsufî" olarak geçmesi ve hakkında kesin bilgilerin bulunmaması dolayısıyla bir karışıklığa yol açmamak için şairin adı bu çalışmada da "Yûsufî" olarak kaydedildi.

dünyadaki bütün hükümdarların yanında, Hind hükümdarı Celâleddin'in de ona "bende" olduğunu söylüyor. Burada adı geçen Celâleddin ismi Hindistan'daki Babür hanedanı hükümdarlarından Ekber Şah olarak tanınan, Ebü'l-Feth Celâlüddîn Muhammed Ekber Şâh (1556-1605)'tır. Dolayısıyla burada methedilen Osmanlı hükümdarı bu dönemde tahtta bulunan Sultan Ahmed I (ö. 1617)'dir. Bu durum şairin 17. yüzyılın başlarında hayatta olduğunu ve eserin bu dönemde yazıldığını göstermektedir. Bu medhiyenin çok uzun olması dikkate alındığında, şairin eserini Sultan Ahmed'e takdim etmeyi arzu ettiği söylenilebilir. Bu durum şairin İstanbul'da yaşadığını ve adı geçen hükümdara yakın bir konumda olduğunu düşündürmektedir. Eser 17. yüzyılın başlarında kaleme alındığına göre şair 16. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olmalıdır.

Eserin sonunda şairin eserin adını ve tamamlanma tarihini kaydettiği görülmektedir,

Hağ müyesser kıldı çün itmâmını
Hem Şebistân diyü kıldum nâmını
Ger kemâl-i şevkle kılsañ şumâr
Nâmı târih olur aña âşikâr
Çün Şebistân şan'atıyla bî-mişâl
Oldı bu nazm-ı bedî'üm pür-hayâl (İ116a)

Burada şairin eserine "*Şebistân*" adını verdiği görülmektedir. Onun tarihini kaydettiğini söylediği ikinci beyitteki hangi kelime veya kelimelerle eserin tamamlanma tarihini oluşturduğu çözülenemedi. "Nâmı" kelimesi ile eserin adının kastedildiği düşünüldüğünde "*Şebistân*" kelimesinin ebced hesabı karşılığı 813 (1410) tarihinde eserin kaleme alınmış olması gerekir. Eserin dilinin Eski Anadolu Türkçesine kıyasla Arapça ve Farsça kelimelerin o dönem Türkçesine göre daha yoğun olduğu görülmektedir. Eserin bu tarihte yazılmış olamayacağını gösteren bir diğer unsur da şairin eserini "*Şebistân şan'atıyla*" yazdığını söylemesidir. Bu ifade şairin eserinde Fettâhî'nin *Şebistân-ı Hayâl* adını verdiği eserindeki tarzını takip ettiğini göstermektedir. Fettâhî'nin eserini yazma tarihi bu tarihten 30 sene sonra, 843 (1439)'dadır.¹³ Şairin eserini bu tarihten sonra kaleme almış olması gerekir. Yukarıda bahsedilen Sultan Ahmed I için yazılan mehiye de eserin bu tarihten sonra kaleme alındığını göstermektedir.

1.2. Edebi Kişiliği

Şairin eseri kaleme alma sebebi birçok eserde karşılaşılan bir konu olan hayırla anılma, af ve mağfirete kavuşma isteğidir. Şair bunu,

Umaram kim bâiş-i gufrân ola
Şoñ nefesde mücib-i imân ola (M10a)

şeklinde ifade etmektedir. Şairin sanatın afetlerinden kabul edilen "şöhret" konusuna da değindiği görülmektedir,

Yazmadum şöhret için bu nazmı ben
Eyledüm tebyîn ahkâm-ı hasen (M7b)

Şairin şiir konusundaki görüşlerini uzun uzun açıkladığı görülmektedir. Şairin burada özellikle şiirde ele alınacak konuların İslami değerlere ters olmasına karşı olduğunu söylemesi ve bunu ifade ediş şekli dikkati çekicidir. Şair aşağıdaki beyitte bu durumda olan şairlerin yaptığı "şer"den "Arş"ta "zelzele" olacağını söylemektedir,

¹³ Güler Alioğlu, *Fattâhî Nişâbüri ve Hüsn-i Dil*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988, s. 33. Fettâhî ile ilgili olarak bk. Tahsin Yazıcı, "Fettâhî", *TDVİA*, İstanbul, 1995, C. 12, s. 485-486.

Hedm iden şer'î perîşân şî'rle
 'Arşa şerrinden irişür zelzele (M8a)

Bu ifade şairin yüksek bir İslami hassasiyete sahip olduğunu göstermektedir.

Buna karşılık şair "edeb"le yazılan şiirin her harfinin ise dünyayı süsleyeceğini şöyle ifade etmektedir,

Olsa âdâb ile şî'r müstetâb
 Vire her harfî cihâna zîb ü tâb (M8b)

Şairin burada dolaylı olarak kendi şiirini de övdüğü görülmektedir.

Şairin eserde kullandığı üç dili de söyleyeceklerini rahatlıkla nazma dökebilecek kadar iyi bildiği görülmektedir. Şairin anadili dışındaki iki dilde birden şiir söylemesi onun kendisine ve sanatına olan güvenini göstermektedir. Eserdeki Türkçe metinlerin dilinde Arapça ve Farsça kelime oranı çok yüksektir. Ancak bunlar orta seviyede eğitilmiş kişilerin anlayabileceği bir seviyededirler.

Eserdeki şiirlerin tamamı mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Eser Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün vezniyle kaleme alınmıştır. Şairin vezne hakim olduğu, eserin hacmi göz önüne alındığında, imale ve zihafın rahatsız edecek seviyede olmadığı görülmektedir. Kafiye kusuru olan ve kafiyesi olmayıp sadece redifle yazılan beyitler olsa da bunları sayısı çok azdır.

2. Şebistân-ı Hayâl

2.1. Klasik Türk Edebiyatında Şebistân-ı Hayâl

Sanatçı özgünlük arayışı ile diğerlerinden ayrılmaya çalışır. Fettâhî (ö. 852/1448) üslup ve muhteva yönüyle özgün edebi eserler ortaya koymayı başaran sanatçılardan olmuştur. *Şebistân-ı Hayâl* adını verdiği eseri ile farklı bir anlatım yapısı geliştirmiştir. Kendisinden sonrakilerce eserinin ismi onun bu anlatım tarzının adı olarak kullanılmıştır. Bu anlatım tarzında şair farklı yaklaşımlarla yeni anlamlar oluşturmaya yönelmektedir. Bu tarzın temel yaklaşımını harf ve rakamlara dayalı sembolik bir anlatım geliştirmek oluşturur.¹⁴

Harf ve rakamlara farklı anlamlar yükleme ve böylece gizli bir yapı oluşturma bütün kültürlerde geçmişte çok gerilere giden bir yaklaşımdır.¹⁵ Bunun sanat amaçlı¹⁶ olduğu kadar toplumda yadırganacak veya herkesin bilmesi istenmeyen konuları anlatmak için geliştirilen şifreli bir yapıya dönüştüğü de görülmüştür. İslam dünyasında hurûfilik¹⁷ adlı inanç sistemi bu yaklaşımla oluşturulmuştur. Cifr¹⁸, ebced hesabı¹⁹ ve mu'ammâ²⁰ gibi farklı usullerle de harf ve sayılara anlam yüklemeye dayalı yaklaşımlar geliştirilmiştir.²¹

¹⁴ Bilal Elbir, "XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 13/2 (Ekim 2005), s. 631.

¹⁵ Bu konuda bk. Mehmet Emin Bozhüyük, "Hurûf", *TDVİA*, İstanbul, 1998, C. 18, s. 397-401; Annemerie Schimmel, *Sayıların Esrarı*, Türkçesi Mehmed Temelli, Bursa: Verka Yay., 1993.

¹⁶ Bu konudaki çalışmalardan bazıları, Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Ankara: Hece Yay., 2003; Hasan Kaya, "Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XLVIII, s. 71-113

¹⁷ Hurûfilik için çok çeşitli çalışmalar bulunmaktadır, bk. Hüsametdin Aksun, "Hurûfilik", *TDVİA*, İstanbul, 1998, C. 18 s. 408-412.

¹⁸ Cifr için bk. Metin Yurdagür, "Cefr", *TDVİA*, İstanbul, 1993, C. 7, s. 215-218.

¹⁹ Ebced hesabı için bk. İsmail Yakıt, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötügen Yay., 1992; Mustafa Uzun, "Ebced", *TDVİA*, İstanbul, 1994, C. 10, s. 68-70;

Fettâhî bu yaklaşımlardan faydalanarak yeni bir anlam ve semboller içeren bir anlatım tarzı oluşturmaya yönelmiştir. Fettâhî'nin sergilediği bu yaklaşımın geniş ölçüde teşbihe dayandığı görülmektedir. Şairin bunu yapmak için kelimelerin anlamları ile olduğu kadar harfleri ile de oynadığı görülmektedir. Bazan bir kelime kendisinde yer alan bir harf ile bazan da o harfin bulunduğu başka bir kelimeyle açıklanmaya ve ona yeni anlamlar yüklenmeye gidilmektedir. Bu konuda uyguladığı diğer yaklaşımlardan bazıları kelimelerdeki harfler eksiltilerek yeni kelimeler üretmek ve kelimedeki harfleri kalb ederek farklı anlamda kelimeler ortaya çıkarmak şeklindedir.²²

Fettâhî'nin eserinin Türk edebiyatında çok önemli yansımaları olduğu görülmektedir. Eserin Kurbî (ö. 1547-1548) tarafından tercüme edildiği kaydedilmektedir.²³ Bu eserin bugün için bilinen bir nüshası bulunmamaktadır.²⁴ Eser iki defa şerh edilmiştir. İlki Sürûrî (ö. 1561), ikincisi Şifâî Mehmed Dede (ö. 1671) tarafından kaleme alınmıştır. Sürûrî'nin eseri doktora tezi olarak hazırlanmıştır.²⁵ Şifâî'nin eseri üzerinde bir çalışma yapılmamıştır. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Serez 2656 numarada kayıtlıdır.²⁶

Klasik Türk edebiyatının önemli unsurlarından birisi de daha önce yazılan ve beğenilen eserlerden daha güzelini ortaya koymayı hedefleyen nazire yazma geleneğidir. Osmanlı dönemi şair ve yazarları sadece kendi aralarında değil Fars edebi geleneği ile de bir yarış halinde idiler. Fettâhî'nin eserine de iki nazire yazıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki 16. yüzyıl şairlerinden Abdurrahmân Gubârî'nin (ö. 1574-4) aynı isimle Farsça kaleme aldığı eseridir.²⁷ Diğer bu çalışmada ele alınan 17. yüzyıl şairlerinden Yûsufî tarafından kaleme alınan eserdir.

16. yüzyıl tezkire yazarları Fettâhî hakkında bilgi verirken eseri *Şebistân-ı Hayâl*'inin yapısını bir üslup ismi olarak kullandıkları görülmektedir. Latîfî'nin Emrî'yi,²⁸ Aşık Çelebi'nin Riyâzî'yi,²⁹ Hasan Çelebi'nin Emrî'yi ve Ahdî'nin Bedrî Çelebi'yi³⁰ değerlendirirken onların üsluplarını bu eserin adı ile niteledikleri görülmektedir. Ayrıca bazı şairler de bu eserin ismini kendi şiirlerinin üslubunu tanımlamada kullanmışlardır, Nefî ve Fevrî bunlar arasındadır.³¹ Bu durum *Şebistân-ı Hayâl*'in üslubunun edebiyatta farklı bir üslup olarak tanımlandığını göstermektedir. Yûsufî'nin

²⁰ Türk edebiyatında muammâ konusundaki çalışmalardan bazıları şunlardır: Ali Nihat Tarlan., *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1936; Ali Fuat Bilkan., *Türk Edebiyatında Muammâ*, Ankara: Akçağ Yay., 2000; Elbir, Bilal, "Türk Edebiyatında Mu'ammâ ve Sürûrî'nin Bir Mu'ammâ Şerhi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 4/6 (Fall 2009), s. 83-94.

²¹ Harflere farklı bir yaklaşım sergileyen bir diğer isim Fârâbî'dir, eserinde harflerin gramatik özelliklerini anlatırken onların felsefedeki kullanımlarını da eklemektedir, Fârâbî, *Harfler Kitabı: Kitâbu'l-Hurûf*, Çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yay., 2008.

²² Bilal Elbir, *Sururî'nin Şerh-i Şebistan-ı Hayâl'i-Metin-İnceleme*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003, 63-64; Edward Edwards, *A Catalogue of the Persian Printed Boks in the British Museum*, London: William Clowers and Sons Ltd., 1922, s. 533.

²³ Haluk İpekten, *Şair Tezkireleri*, Ankara: Grafiker Yay., 2002, s. 256.

²⁴ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 692

²⁵ Elbir, age.

²⁶ Yazar, age., s. 692.

²⁷ Eser üzerinde Gökhan Gökmen tarafından Yüksek Lisans tez çalışması yapılmıştır, *Abdurrahmân Gubârî'nin Şebistân-ı Hayâl Adlı Eseri (Metin İnceleme-Çeviri)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013. Yazar eserin Türkçeye tercümesi hazırlamıştır: Abdurrahmân Gubârî, *Gece Diyarından Hayaller: Şebistân-ı Hayâl*, Çev., Gökhan Gökmen, İstanbul: Büyüyenay Yay., 2015.

²⁸ Erkal, 2009: 38

²⁹ Erkal, 2009: 39.

³⁰ Erkal, 2009: 41.

³¹ Erkal, 2009: 42-43.

kendi şiirinin üslubunu "*Şebistân şan'atıyla*" şeklinde nitelmesi de Fettâhî'nin eserini özgün bir üslup olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Bazı şairlerin Fettâhî'nin bu eserindeki tarzını kendi şiirlerinin tamamında uygulamaları da eserlerine bir çeşitlilik kazandırmak için ara ara bu üslubu kullandıkları görülmektedir. Bu şairlerden birisi de Fedâyî Dede (ö. 1578?)'dir. Bir beytinde "faqr" kelimesinin harflerine şöyle anlam vermektedir:

İşit **ta'rif-i faqr** üç harf olupdur **fi** vü **kâf** u **ri**
Asıldan bu üç urmuşdur vücûd-ı faqra hoş bünyâd
Biri **feyz-i fâyiz**dür ikincisi **kurb-ı Kâbız** bil
Üçüncü **revh-i rûh** aıla ki çatmış bir yire üstâd³²

Fedâyî Dede'nin bu beyitte "faqr" kelimesini, bu kelimeyi oluşturan üç harf olan *f*, *k*, *r* harflerini barındıran üç tamlama, *feyz-i fâyiz*, *kurb-ı Kâbız* ve *revh-i rûh* ile nitelirmektedir. Şairin burada "faqr" kelimesini açıklarken başka kelime ve tamlamalar kullanmak yerine bu kelimedeki bulunan *f*, *k*, *r* harflerini barındıran tamlamalarla açıklamakta, bu harfleri kullanarak anlatımını bir harf oyunu üzerine kurmaktadır.

Kur'an ayetleri ve surelerinin de benzeri bir yaklaşımla tefsir edildiği görülmektedir.³³ Bu tür tefsir yapanlar arasında İbn Arabî'nin (ö. 1240) özgün bir yeri vardır. *Fütûhât-ı Mekkiyye* isimli eserindeki Besmele tefsiri ile ilgili kısımda bu tür yaklaşım örnekleri bulunmaktadır. Meselâ Allah'ın "er-Rahmân" ismini açıklarken kullandığı cümlede bu kelimedeki bir harf çıkarılarak yeni bir kelime türetilmekte, "*er-Rahmân isminde, Mim ve Nun ve Elif sayesinde mân diye ayrılmıştır.*"³⁴ denilmektedir.

Fettâhî de "Hâfız" ismini tahlil ettiği yerde İbn Arabî'nin yaklaşımına benzer bir tutum göstermekte, bu kelimeyi harflerine ayırarak bu harflerle farklı kelimeler üretip onlara anlamlar vermektedir, "*Elif ve fâ ki Hâfız lafzının içindedür kelime-i melâletdür ki gussa mahallinde of derler. Ve ol kelime haz içindedür ki Hâfız lafzında hâ lafzı temren ile oğ gibidür ki hâ'-i mektûbî temren ve elif-i mektûbî oğ mesâsesindedür. Ve Hâfız lafzında hâ'dan aşğa fiz lafzıdır ki aña her yerde faz olanı ayğa düşüre demek ile işâret eder.*"³⁵ Bu örnek kendisi de bir mutasavvıf olan Fettâhî'nin bu eserinin ilham kaynakları arasında İbn Arabî vb. tarafından yazılan işârî tefsirlerin bulunduğu göstermektedir.

Yûsufî'nin eserinde de Fettâhî'nin kelime türetmelerine benzer uygulamalar görülmektedir. Hz. Peygamber'i anlattığı bölümde,

İsm-i Ahmed'de olan resm-i elif
Hamd-i yezdân ile olmuş mu'telif (b. 974)

³² Çakıcı, Bilal, *Fedaî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005, s. 113.

³³ Bu tür tefsirlere İşârî tefsir adı verilmektedir, bk. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974; Abdül-Kerim b. İbrahim el-Cilî, *Besmelenin Şerhi*, Tercüme Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, Sadeleştiren M. Yuluğ, İstanbul: Kitsan, 1996.

³⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye: Besmele ve Fatîha'nın Sırları*, Terc. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2015, s. 45. İbn Arabî'nin harf konusuna büyük önem verdiği, bu konuyu eser boyutunda kaleme aldığı görülmektedir, İbn Arabî, *Harflerin İlmî*, Çev. Mahmut Kanık, Bursa: Asa Kitabevi, 2000. İbn Arabî'nin harf sembolizmi için bk. Tahir Uluç, "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2006), S. 16, s. 165-178.

³⁵ Elbir, age., s. 36.

"Ahmed" isminin başındaki elif harfinin çıkarılması durumunda kelimenin kalan kısmının "hamd" şeklinde okunacağına telmihte bulunuluyor.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere bu üslupta şairler harfler üzerinden kelimelere farklı yorumlar getirmekte, diğer bir ifade ile farklı hayal ve düşünceler geliştirebilmek için bir kelimedede bulunan harfleri kullanmaktadırlar. Yukarıdaki metinlerde görülen **elif** ve **fe** harfleri ile ilgili farklı yaklaşımlar bu uygulamanın örneklerinden bazılarıdır. Bu örnekler aynı harfin farklı şahsiyetler tarafından farklı düşüncelerin geliştirilmesinde kullanıldığını da göstermektedir.³⁶

2.2. Eserin Muhtevası ve Değerlendirilmesi

Sanatçılar eserlerini yetenek ve becerilerini sergileme zemini olarak görmektedirler. Yûsufî'nin de bu eseri ile sanatını sergileme ve kendisine nazire yazdığı Fettâhî'yi aşmak için eserini İslam dünyasının üç büyük dilinde, Türkçenin yanında Arapça ve Fettâhî'nin eserinin dili olan Farsça ile yazma yolunu seçtiği görülmektedir. İslam dünyasının bu üç büyük dilini konuşanlar arasında Türklerden başka kendi ana dili dışında eser veren sanatçı çok az görülmektedir. İslam dünyasının üç büyük dilinin yoğun olarak kullanıldığı manzum eser sayısı çok değildir. Yûsufî'nin eserinin hacmi de dikkate alındığında eserin benzerinin görülmesi ihtimali azalmaktadır.

Eser 4500 civarındaki beyit hacmiyle dikkat çekici bir genişliktedir. Eserdeki şiirler Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınmıştır. Bu diller arasındaki beyit dağılımında Türkçe'nin önde olduğu ve Arapça beyitlerin Farsça beyitlerden sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Her üç dilde yazılan şiirlerin birlikte bulunmasının esere hareketlilik kazandırdığı ve ahengini artırdığı görülmektedir.

Eserde çok az sayıda başlık bulunduğu için konunun nereden nereye evrildiğini takip etmek zordur. Eserde bir konu anlatılırken başka bir konuya geçildiği sonra geri dönüldüğü görülmektedir. Mesela eserin başındaki münâcât bölümünde şair konuyu kesip hasetçinin zararlarını ele almakta, sonra konuya geri dönmektedir. Eser bu yönüyle Mevlânâ'nın Mesnevî'sini hatırlatmaktadır. Şairin eserini keleme alırken Mevlânâ'nın eserinin üslubundan yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum şairini Mevlevî tarikatına mensubiyetini düşündüren diğer bir unsurdur.

Eserde ağırlıklı olarak İslam dinin anlatıldığı, dini amel olarak namaz konusunun öne çıkarıldığı görülmektedir. Eserdeki dikkat çekici konular arasında gece ve gündüzün özellikleri, aşka övgü, sevinç ve gam bulunmaktadır.

Fettâhî'nin eserini sekiz bölüm halinde tertiplelediği ve eserini tamamen bu tarz ile kaleme aldığı görülmektedir. Fettâhî'nin yaptığı gibi, bir eserin tamamını aynı metotla kaleme almak çok zordur. Kelime ve hayal oyunları ile yazılan eserinin anlaşılabilirliği için şerhler yazılması gereken derecede çok kapalı bir eser veren Fettâhî'nin aksine, Yûsufî'nin eserinin herkesçe anlaşılmasını hedeflediği, bundan dolayı Fettâhî'nin anlatım tarzına çok sınırlı olarak başvurduğu ve onun yerine anlaşılır bir üslup kullandığı görülmektedir. İkisi arasındaki diğer bir fark da eserlerinin yapısında bulunmaktadır. Fettâhî eserini manzum-mensur karışık kaleme aldığı ve sadece Farsça olarak yazdığı halde Yûsufî eserini tamamen manzum ve üç dilde kaleme alınmıştır. Her iki eser de dini-tasavvufî yapıda olmakla beraber içerikleri farklıdır. Fettâhî eserinde namaz, oruç, hac ve zekat gibi dini amelleri işlerken Yûsufî'nin daha çok ahlâkî ve itikâdî konulara yöneldiği görülmektedir. Ayrıca Yûsufî'de didaktik boyutun daha fazla öne çıkmaktadır.

³⁶ Şebistân-ı hayâl tarzının Türk edebiyatındaki farklı yansımalarını detaylı olarak ele alan farklı bir çalışma yürütüldüğü için bu yazıdaki örnekler sınırlı tutulmuştur.

Sonuç

Daha çok Fars edebi geleneği örneğinde doğan Klasik Türk edebiyatının 17. yüzyıla gelindiğindeki ulaştığı seviyeyi gösteren eserlerden birisi de Yûsufî'nin *Şebistân*'ıdır. Bu dönem, İran'daki şairlerle kendilerini kıyaslayan, onlardan üstünlük yaklaşımları sergileyen Osmanlı şairlerinin görüldüğü bir yüzyıldır. Yûsufî'nin eserini de bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Onun da bu eseriyle Fars edebi geleneğinin önemli bir eseriyle yarıştığı, Fettâhî'ye cevap yazarken sadece bir dilde değil üç ayrı dili (Arapça, Farsça ve Türkçe) de kullanan eser ortaya koyabileceğini göstermeyi amaçladığı ve bunu başardığı görülmektedir.

Mevcut kaynaklar eserin şairinin kimliğini tam olarak açıklamaya yeterli olmamakla beraber eserde bulunan beyitler onun Mevlevî tarikatı mensubu olduğunu göstermektedir. Eserin muhtevası ve üç ayrı dilde, Arapça, Farsça ve Türkçe, yazıldığı dikkate alındığında şairin yüksek bir ilmi ve edebi donanıma sahip olduğu görülmektedir. Sultan Ahmed I için yazılan methiye eserin 17. yy. başlarında kaleme alınmış olduğunu göstermektedir. Mevlevî kaynakların "Yûsuf" mahlaslı bu şair ve onun hacimli eserine neden yer vermedikleri ise cevapsız kalan önemli bir sorudur.

Fettâhî *Şebistân-ı Hayâl* isimli eseriyle, esas itibariyle seçilen kelimelerde bulunan harflerin yer aldığı farklı kelimeler kullanmaya dayalı yeni bir edebi yapı ortaya koymuştur. Onun bu eserindeki yaklaşımını Osmanlı şairleri bir özgün üslup olarak kabul etmiş ve ona bu eserin adı verilmiştir. Fettâhî bu yönüyle yeni bir edebi üslup getiren şair olarak görülmüştür. Diğer edebi eserlerde görüldüğü gibi, Osmanlı şairleri Fars edebiyatının bu önemli eserini de aşmayı hedefleyen yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Bu yaklaşımı sergileyenlerden birisi de Yûsufî'dir. Fettâhî'nin *Şebistân-ı Hayâl* isimli eserinde ortaya konulan bu üslubu, Yûsufî'nin eserine aynı ismi vermekle beraber, eserinin tamamında takip etmese de başarıyla kullandığı görülmektedir. Şair üç farklı dilde, Türkçe, Farsça ve Arapça, iç içe nazmettiği sözlerini birbiriyle uyumlu ve bütünlük içersinde vermeyi büyük oranda başarmaktadır. Yûsufî'nin bu yaklaşımı onun Fettâhî'ye sadece bir dilde değil üç dilde birden cevap vermek istediği görülmektedir. Bu çalışma aynı zamanda Yûsufî'nin eseri ile Fettâhî'nin özgün bir yapı olarak kabul edilen *Şebistân-ı Hayâl*'inin etkisinin 17. yüzyılda da sürdüğünü ve bu konu ile ilgili daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

Arapça ve Farsça bölümlerin tercümesi ile Yûsufî'nin eseri daha iyi anlaşılacaktır. Bu amaçla eserin Türkçe olmayan bölümlerinin tercümesini ve bilinen üç nüshasına dayalı karşılaştırmalı metnini hazırlamaktayız.³⁷

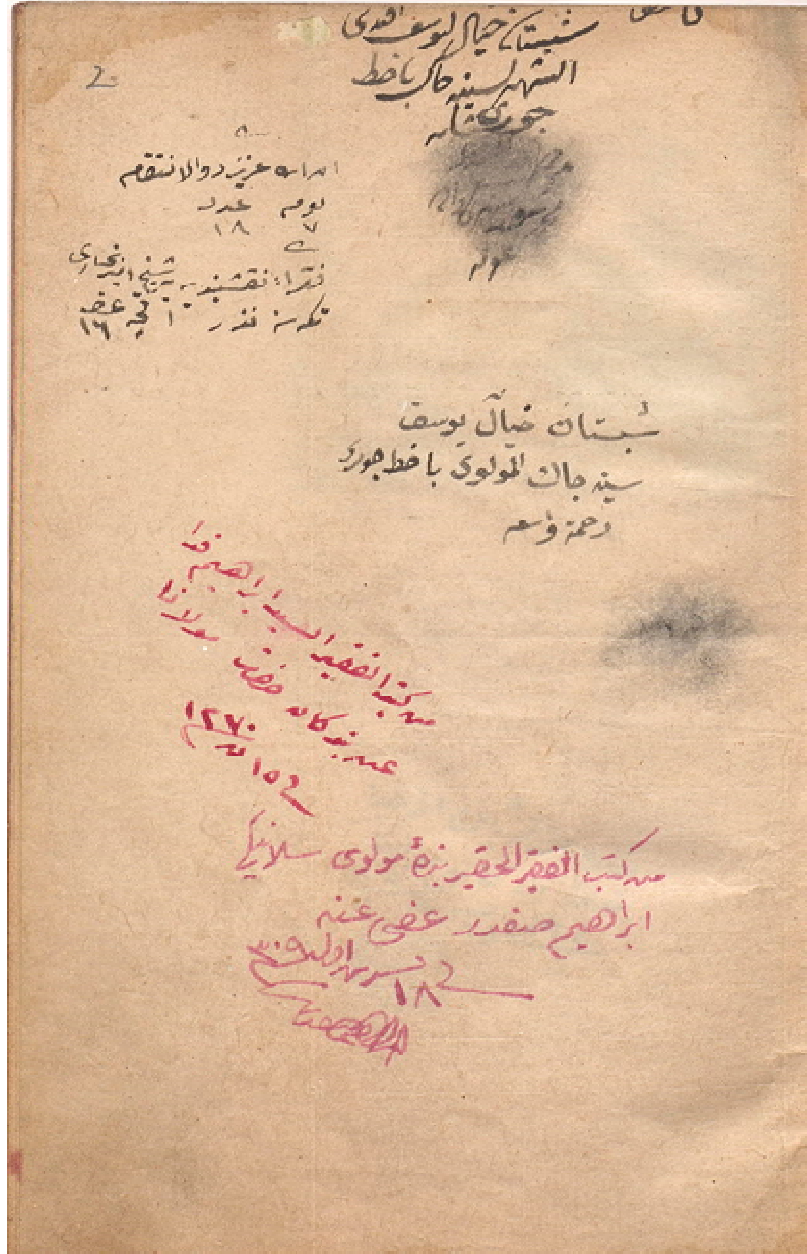
KAYNAKÇA

- Abdü'l-Kerim b. İbrahim el-Cîlî, *Besmelenin Şerhi*, Tercüme Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, Sadeleştiren M. Yuluğ, İstanbul: Kıtasan, 1996.
Abdurrahmân Gubârî, *Gece Diyarından Hayaller: Şebistân-ı Hayâl*, Çev., Gökhan Gökmen, İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2015.

³⁷ Eserin ikisi Türkiye'de, birisi İngiltere'de olmak üzere üç yazma nüshası bilinmektedir. Türkiye'deki nüshalar Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası 19HK 2128/1 ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 1148 numarada kayıtlıdır. İngilteredeki nüsha British Museum Or. 7069'da kayıtlıdır. İngiltere nüshasının diğerlerinden çok daha fazla beyit içerdiği görülmektedir. Gamze Beşenk eserin Türkiye'deki nüshalarına dayalı metnini hazırlamıştır, Gamze Beşenk, *Yûsufî: Şebistân-ı Hayâl (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016. Bu çalışmada eserin muhtevası incelenmekte, üslup özelliği üzerinde durulmamaktadır. Burada eserdeki Türkçe beyitlerin karşılaştırmalı çeviriyazısı yapılmakta, Arapça ve Farsça beyitlerin eski harfli metinleri verilmektedir. Eserin bilinen üç nüshasındaki Türkçe beyitleri içeren metni yayınlanmıştır, Yûsufî, *Şebistân-ı Hayâl*, Haz. Cemal Bayak, İstanbul: 2016. Eserdeki Arapça ve Farsça beyitlerin tercümesini de içeren metni 2018 yılında yayınlanacaktır.

- Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, Haz. Süleyman Solmaz, Ankara: E-Kitap Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78461/ahdi---gulsen-i-suara.html>.
Erişim. 15.09.2014.
- Aksu, Hüsamettin, "Hurûflük", *TDVİA*, İstanbul, 1998, C. 18 s. 408-412.
- Akün, Ömer Faruk, "Dîvân Edebiyatı", *TDVİA*, İstanbul, 1994, C. 9, s. 389-427.
- Alioğlu, Güler, *Fattâhî Nişâbü'rî ve Hüsn-i Dil*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974.
- Ayan, Hüseyin "Cevrî İbrâhim Çelebi", *TDVİA*, İstanbul, 1993, C. 7 s. 460-461.
- Beşenk, Gamze, *Yûsufî: Şebistân-ı Hayâl (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Bilkan, Ali Fuat, *Türk Edebiyatında Muammâ*, Ankara: Akçağ Yay., 2000.
- Bozhüyük, Mehmet Emin, "Hurûf", *TDVİA*, İstanbul, 1998, C. 18, s. 397-401.
- Cevrî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Haz. Hüseyin Ayan, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1981.
- Ceylan, Ömür, "Dini-Tasavvufî Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme", *İlmi Araştırmalar*, 5 (İstanbul 1977), s. 141-152.
- Çakıcı, Bilal, *Fedaî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Çelebioğlu, Amil, *Türk Edebiyatında Mesnevî (XV. yy'a Kadar)*, İstanbul: Kitabevi Yay., 1999.
- Çelebioğlu, Âmil, "Harflere Dair", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Haz. Nihat Öztoprak, Sebahat Deniz, İstanbul: MEB, 1998, s. 599-606.
- Çelebioğlu, Âmil, "Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Husûsiyetler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Haz. Nihat Öztoprak, Sebahat Deniz, İstanbul: MEB, 1998, s. 607-624.
- Çiçekler, Mustafa, "Mesnevî", *TDVİA*, İstanbul, 2004, C. 29, s. 320-322.
- Demirli, Ekrem, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul: Kabalıcı Yay., 2012.
- Durmuş, İsmail, "Harf", *TDVİA*, İstanbul, 1997, C. 17, s. 158-163.
- Edwards, Edward, *A Catalogue of the Persian Printed Boks in the British Museum*, London: William Clowers and Sons Ltd., 1922.
- Elbir, Bilal, "Türk Edebiyatında Mu'ammâ ve Sürûrî'nin Bir Mu'ammâ Şerhi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 4/6 (Fall 2009), s. 83-94.
- Elbir, Bilal, "XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi", *Katamonu Eğitim Dergisi*, C. 13/2 (Ekim 2005), s. 623-632.
- Elbir, Bilal, *Surûrî'nin Şerh-i Şebistan-ı Hayal'i-Metin-İnceleme*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.
- Erkal, Abdulkadir, "Divan Şiirinde Şebistân-ı Hayâl Tarzı Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41 (Erzurum), s. 35-45, 2009.
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'ara-yı Mevlevîyye*, Haz. İlhan Genç, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000.
- Fârâbî, *Harfler Kitabı: Kitâbu'l-Hurûf*, Çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yay., 2008.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953.
- Gül, Halim, *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir*, İstanbul: insan Yay., 2014.
- İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye: Besmele ve Fatıha'nın Sırları*, Terc. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2015.
- İbn Arabî, *Harflerin İlmi*, Çev. Mahmut Kanık, Bursa: Asa Yay., 2000.

- İpekten, Haluk, İsen, Mustafa, Kılıç, Filiz, Aksoyak, İsmail Hakkı, Eydurhan, Aysun, *Şair Tezkireleri*, Ankara: Grafiker Yay., 2002.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Haz. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Kaya, Hasan, "Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XLVIII, s. 71-113.
- Kocatürk, Vasfî Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yay., 1970.
- Köksal, Mehmet Fatih, "Yûsuf (Sîneçâk)", *Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=349>
Erişim: 09.04.2015.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara: DİB, 2011.
- Kurnaz, Cemal, Halil Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara: TTK, 1984.
- Onay, Ahmet Talat, *Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yay., 2000.
- Özcan, Azmi, "Mevlânâ Yûsufi", *TDVİA*, İstanbul, 2004, C. 29, s. 454.
- Öztoprak, Nihat, "Bursalı Feyzi Efendi'nin Elifnâmeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXV, s. 135-167, 2006.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay., 1989.
- Sâkıb Dede, *Sefîne-i Mevlevîyye*, Kahire, 1283/1866, 3 C.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, İstanbul: 3F Yay., 2007.
- Sarı, Mehmet Ali, "Harf: Tefsir", *TDVİA*, İstanbul, 1997, C. 16, s. 163-165.
- Schimmel, Annemerie, *Sayıların Esrarı*, Türkçesi Mehmed Temelli, Bursa: Verka Yay., 1993.
- Şentürk, Ahmet Atilla-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 2015.
- Tarlan, Ali Nihat, *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1936.
- Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Ankara: Hece Yay., 2003.
- Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara: Akçağ Yay., 2000.
- Uluç, Tahir, "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2006), S. 16, s. 151-190.
- Uyan, Ömer, Akdeniz, Metin, "Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa'nın Gülşen-i Hayâl Adlı Eseri", *Prof.Dr. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı*, Editör Mehmet Surur Çelebi, Ankara: Akçağ Yay., 2016, s. 432-443.
- Uzun, Mustafa, "Ebcad", *TDVİA*, İstanbul, 1994, C. 10, s. 68-70.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara: Birleşik Yay., 2007.
- Yakıt, İsmail, *Türk İslam Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Yay., 1992.
- Yazar, Sadık, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Yazıcı, Tahsin, "Fettâhî", *TDVİA*, İstanbul, 1995, C. 12, s. 485-486.
- Yurdagür, Metin, "Cefr", *TDVİA*, İstanbul, 1993, C. 7, s. 215-218.
- EK. I. İngiltere Nüshası 1b.

EK. II. İngiltere Nüshası 2a.

